

N. Pál József

MIÉRT NEM KELL NEKÜNK 1956?

Nincs még oly messze az az idő, amidőn az 1956-os magyar forradalomról beszélő könyvek hitelképesebb - Nyugatról, vagy a honi „illegálisból” származó - darabjait a tiltott gyümölcshez jutott ember izgalmával forgattuk. Volt abban a gyorsolvasásra ingerlő, mohó tanulási igyekezetben valami, a csendes összeesküvés illúziójára emlékeztető mozzanat is. Néha talán még az önbecsülésünket is emelte az a ma már mosolyogtatóan naiv hit, hogy az elrabolt újabb kori történelmünkre való titkos emlékezéssel ama hazugságba dermedt, az emlékezetet fölviagyázó rendszer ellen is tettünk valamit. Akár hihettük is, hogy a múlt visszaperlésének jellemnesítő folyamatában jövőt formáló közös tudássá válhat e századi történelmünk kegyelmi pillanatának birtokba vétele, a találkozás ama történet valóságával, amidőn ez a nemzet - talán utoljára? - azonos volt önmagával. Aztán - úgy 1989 első hónapját követően - reánk ömlött az addig tiltott „irodalom”, összekeveredve az idővel való versenyfutásnak megfelelő hevenyészettséggel összeűtött honi „átértékelésekkel”. A már-már tisztulni látszó szemeket a érdekérvényesítési igyekezetektől sem mentes átpolitizált választási kényszer vakította el hamarost, „szabadok” lettünk a múltból is örökölt, fogyatékos érték kiválasztási képességgel megnyomorított emberek, szinte egyidőben, A tudati és lelki föltámadás reményét ígérő „nagy temetési nap” katarzisa rohamléptekkel porladt széjjel, a közeli korfordulóra pislogók ünnephez kevésbé méltó hangjai ütötték át már az 1989-es október fáradtra „sikerült” emlékezésén is, a sokáig várt történelmi mámort a kiábrándulás közönye követte. Hónapok múltán a korábban féltve óvott-örzött kóteteket is bárki leszállított áron megvehette az aluljáróban.

Látnivaló, hogy a forradalomban összesűrűsödött erkölcsi-történelmi tapasztalat-együttes ma már szinte senkinek nem kell. A politikai elit egyik fele s a hozzá igazodó értelmiség - néha valamiféle kényszeredett azonosulást mutogatva - inkább szabadulna tőle; ebben persze nincsen semmi meglepő. Elkeserítőbb, s a nemzet mentális állapotára nézvést tanulságosabb, hogy a társadalom nagy részének tudatában 1956 emléke mozdulatlan, betokosodott, jelentés nélküli góc, történelmi amnézia, közömbösség, cinizmus veszi körül az egészet - néha, évforduló közeledtén, hangos handabandázás. Pszichés elfojtások, torz tudati kompenzációk, emócióktól megvert, csalódott dühök kísérik az egykori „érintettek” életét is, a történelmi értelemben vett dráma átélési képességére való katarzisi pillanata nem jött el. A nemzeti emlékezet szemlátomást képtelen földolgozni és birtokba venni a korszakot, a letisztult történelmi tudat személyiségnesítő ereje által örözt, egy etikai vezérfonalat is adó „közös tudás” - ami például 1848-49-et követően több-kevésbé megvolt - nem létezik. Tanakodhatunk, hogy miért.

Az okok nyilvánvalóan nagyon összetettek, de az a gyanúm, hogy az 1989 utáni szaktörténetírás most kivételesen nemigen ludas a dologban. A reánk zúdított anyag mennyisége ellen egy szavunk nem lehet, évkönyvek, dokumentumkötetek, monográfiák sorjázna egymás után, a forradalom történetének, elő- és utóéletének, nemzetközi hátterének csaknem minden faktorára kitekintő szakmunkák. Lenne hát miből pótolni az országos emlékezetkiesést, de mintha a dolog már senkit nem érdekelne. Egyetemeken, főiskolákon az újabb kori történelmünket vallató stúdióknak alig van keletje, inkább a szétporladó világképek nyomán járó, a létezését eleve földoldhatatlan paradoxonokban láttató dekonstrukciós módszereknek van divatja, gyanakvás övezi az

irodalom és a történelem erkölcsi dimenzióiról beszélő embereket. Október huszonharmadikához tán annyi ma a közünk, mint egykoron november hetedikéhez: örülünk, hiszen nem kell dolgozni menni. A történész meg írhat és beszélhet amennyit akar, nem lesz a szavának semmi foganatja. Megint csak tanakodhatunk, miért.

Évtizede még - vagy régebben - március tizenötödike néhanapi alkalomnak látszott a magunkba szállásra, hihettük akár, hogy pótolja kissé ama másik, betiltott ünnepünket is. Petőfi személyes sorssal megpecsételt fényes kérelhetetlensége „nemzetragasztó” mozzanatnak tetszett a levertetés keservei közepette. Igaz, Világos után megszületett *A vén cigány* és az *Előszó*, megszülettek Arany János versei és Kemény Zsigmond regényei, a nemzeti heroizmus és a levertetés tragikumának létfilozófiai érvényű tanúsítványai, de az 1956-os forradalomnak - igazolván mintegy a nemzeti birtokbavétel hiányát - máig nincs jelentős szépirodalma. (Ma már azt is tudjuk, hogy az íróasztalok fiókjai sem rejtegettek semmit.) „A múlt attól válik múlttá, hogy megírják” - mondta Illyés Gyula valahogy ilyenformán. 1956 -ot, s ami reá következett ez a társadalom „nem írta meg” önmaga jobbik fele számára. Emlékezhünk: tudatunk oly módon szűkült be a Kádár Jánosról elkeresztelt rendszerben, hogy az 1956 novemberét követő néhány esztendő például gyakorlatilag eltűnt a számunkra. („Én nem tudtam, hogy ezek gyilkoltak” - mondták többen 1989-ben, olyan emberek is, akik olvashatták a Nép-szabadság 1958. június 17-i számát annak idején.) Olyannyira örvendtünk a szellemi „nyitásra” s főleg az anyagi gyarapodásra alkalmat ígérő hatvanas évek levegőjének, hogy szívesen elhitettük magunkkal: az első emberünk politikai ügyességének köszönhető elégedett megbékélés a leveretést követően rögvést bekövetkezett. Valamiféle osztársadalmi amnézia telepedett az agyunkra, a forradalom korára s a megtorlásra vonatkozó tudás úgy töröltetett az emlékezet képernyőjéről, mintha ott sem lett volna. Börtönt megjárt 1956-osok mesélték később: az 1963-as „nagy amnezia” után nemcsak hősként nem fogadta őket senki, de többnyire a kutyát sem érdekelte, hogy kiszabadultak. Történnie kellett akkortájt valaminek, ami nem csupán ama riadtsággal vegyes közömbösséget, de távlatában mai, történelmünkhöz - önmagunkhoz! - való viszonyunkat is magyarázhatja.

Azt hiszem, nemcsak a brutális megtorlással megfélemlített társadalom riadt meghunyászkodásáról volt itt szó, bizony másról is. Akkorra már működött a lelkekben a fölösleges itt „ugrálni”, a végtére is „megtalálom a számításo-mat”, meglehet, az életöszöntől is diktált öngazoló reflexe. Félreértés ne essék: nem a társadalom adta el egy tál lencsért történelmi-etikai örökségét, nem árulta el a forradalmat sem - ezt a társadalmat úgy *verték át*, hogy észre sem vette: a számára nyújtott mentőkötél vértől csatakos. E folyamatnak a genezise pedig a forradalom leverését követő néhány esztendő, ama „fejlődéssor” kezdete, melynek végére önnön legne-mesebb értékei iránt vált ez az ország nagyothallóvá. Pontosabban: a forradalom által földobott nemzetmegtartó etikai értékek kilügzésének kezdőpontja ez a kor, a kádári-aczéli *nagy csalás* megszületésének infernója, a konkollyal teli bővetés, amely mára tökéletesen beérett. Nem az ötvenes években kiéhezett, aztán megfélemlített és „megetett” társadalomé a felelősség nagyobbik fele, de ki tagadhatná: mai tudatunk, s benne a forradalom erkölcsi-szellemi hagyatékhöz

való viszonyunk az ekkor rögzült, öncsalástól sem mentes szellem állapotra épült rá.

Természetesnek is tekinthető hát, hogy a múlt ily mértékben radikális fölfakadása 1989-ben egy pillanatra sokkszerűen érte a magyar társadalmat, minthogy az is, hogy egy társadalom nem szeret sokkos állapotban élni. A sűrűsödő egzisztenciális gondok közepette keresi saját jól megszokott, langyos békéjét, amire megint csak a mindent elfedő felejtés a legalkalmasabb - ebben már nagy a gyakorlata. Egy ördögi kör logikájára emlékeztető szituáció lesz ily módon úrrá az emlékezeten: éppen a *saját tudati állapotunk* az akadály a önvészélyesen gyarló tudati állapot fölismerésének. Megroggyant történeti emlékezettel élve ma is tökéletesen ki-átszathatók és manipulálhatók vagyunk, éppen mert a - nekünk idővel szimpatikussá vált - *nagy csalás* története során az érdekfölismerő képességünk zuhlott széjjel.

Nem mentegethető a hatalom akkori léthelyzete a durván beszűkülte világpolitikai adottságokra való hivatkozásokkal, azzal - sűrűn hallatszanak ma is ilyenféle hangok! -, hogy Kádár nem tehetett mást, meg hogy végül „kihozta a helyzetből”, amit ki lehetett hozni. (ld. a legújabb példát, Gyurkó László „bővített” 56-os könyvének kissé cinikus rabulisztikáját: Nagy Imre meghalt a forradalomért, Kádár életben maradt érte!) Nem kívánom persze tagadni, hogy Magyarország helyzete *egyedi* volt a „békétáborban”. Mert valóban egyedi lett itt a jólét, az elérhető szabadság mértéke, s bizony egyedi az a tökéletesség fokát elért társadalmi, tudati atomizálódás is, amit többen - némileg tán patetikus szóhasználatlaltal - erkölcsi romlásnak neveznek. Nem mentegethető maga a történet sem, mert e szemforgatás vagy éppen öntudatlanul naiv „egyrészt-másrészt” való könyvelés éppen azt az öncsalástól terhes tudati viszonyrendszert tartja fönn máig, amely az átvert állapotunkra való rádöbbenést akadályozza továbbra is. Ilyenformán soha nem fogunk ráeszmélni ama tényre, hogy a mindent átszövő módon *ideologikus* és a póre hatalmi szempontokból meghatározott *pragmatikus* elemek cinikus keverése a rendszer lényegéhez tartozott - változó hangsúllyal bár, de a kezdetektől. A korszak politikájának *igazi lelke* ugyanis ez volt, minden egyéb e velejéig ember- és nemzetellenes hatalmi magatartásra épült. Ahogy a hatalmon lévőket a közös bűn tudata, úgy a társadalom jelentős részét a közösen élvezett pragmatizmus fogta össze. Ha egy vagy két totót lehetne csak megőrizni a korszakról, én a kacsingató Kádár Jánost és a magában somolygó Aczél Györgyöt választanám, aki *e nagy csalás* zsenije és kombinátora volt a szellemi életben.

Ez volt az a mindent átszövő szellemi és öntudatlanul is ható mentalitásbéli viszonyrendszer, ami „mindenkinek ló volt” évtizedekig, s amibe végül majdnem mindenki „belepusztult”. A minden józan képzeletet meghaladó, fékeveszetten brutális megtorlás és a szinte vele egyidőben elindított, a kiéhezett és megfélemlített társadalom politikai semlegesítését és megnyerését célzó „életszínvonal-politika” mozzanatainak változó hangsúlyú, cinikusan kevert egyvelege vezetett ahhoz a *nagy kiegyezéshez*, amit a megfáradt, méltóságában megtört, már csak a táguló lehetőségekkel élni akaró társadalom végül elfogadott. Csakhogy amíg például 1849 után „tisztázottak” voltak a viszonyok (az osztrák önkényuralom nem állított mást magáról, mint ami valójában volt!), s 1867-ig is eltelt majd két évtized, addig a forradalom leverése utáni „kiegyezés” pillanatát nem lehet tetten érni. A történetek pszichés és tudati földolgozása meg sem történhetett, egyszerre csak - szinte „észrevétlenül” - itt volt a nagy béke, amelynek egyik súlyos föltétele - s ezt akár kimondatlanul is mindenki tudta - éppen e földolgozás további „elnapolása” volt. Ilyenformán a tradícióját és emlékezetét lassan elvesztő (avagy éppen az elvesztés folyamatát öntudatlanul átélő) társadalomra

ömlött reá mindaz a szellemi és anyagi „termék”, ami a hatvanas esztendő kádári sikersztóriájának mozzanataiként él a tudatban, s amit akkor, a nyitódé - s az anyagi gyarapodás valóságát is megadó - világban könnyű volt *szelektálatlanul* elfogadni. A társadalom belső etikai mércéje, önreflexiós képessége pontosan e „duplafenekű” folyamatban veszett el, a „jólét” így egy rendkívül ingataggá váló etikai alapra épült rá, s ez a jólét gyarapítási lehetőségeinek megroggyanásakor rögvést kitéstett. A történet valójában az önmagunkkal való - néha már-már öntelt együgyűséggel szemlélt - meghasonlás története is, tudati-etikai szétzüllésünkké, melynek során a hatalom nemcsak azt tudta elérni, hogy az atomizálódást emelkedésként éljük meg, de a rafinált módon kialakított tudati, közérzeti állapottal még azt is, hogy az ország tekintélyes részének majd negyven esztendő múltán is ő (vagy utóda) jusson először az eszébe.

Máig nyúlik tehát hatásában a történet, s többek között a forradalom (s általában nemzeti mivoltunk) iránti - szóemelés esetén ingerült elutasítássá váló - közömbösségünk kulcsa is itt lehet elásva. Ne a hatvanas-hetvenes esztendő emelkedést jelentő „modernizációs” folyamatát (két ablakkal az utcára szolgáló házak nőttek ki akkortájt a földből, eltűnt a zsupptető, a földes padló, villany lett a lakásokban meg vízvezeték; a technika új csodájáról, a népet ámitó-zsongító televízióról már nem is beszélve), tegyük felelőssé szöröstül bősörtül, ama folyamat technikai-civilizatorikus eredményeire szükség volt természetesen. A baj az lett, hogy a reánk ömlő, az életforma alapelemeit kétségtelenül megváltoztató, az életet könnyebbé tevő „dolgoz” a tradíció jellemnemesítő tudatának szétesésévei-szétverésévei párhuzamosan ömlöttek arra a társadalomra, amely tradíciójával együtt az értékfelismerési-értékkiválasztási koordinátáit is éppen elveszítette. Veres Péterék akkori dohogásait sokan félreértették. Mert - példalázó szóalással - nem az volt a baj, hogy televíziót vehettünk, hanem az, amit a „dobozban” nagyobbrészt láthattunk (Aczélék természetesen azonnal fölismerték a technikai csodában rejlő eszközöket!), s nem az volt a baj, hogy lehetett immáron szerezni hűtőszekrényt, kicsi autót, miegyebet, hanem az, hogy csak azt lehetett, s az anyagi gyarapodás kis idő múltán a személyiség „önbecsülését” adó *egyetlen* mérce lett. A korszak szemforgatás hatalmi „értékrendjének” társadalmi szimptomája lett e végeredmény (v.ö. a rendszer ideologikus és pragmatikus elemeinek keveredésével), a fejekbe vert *egyenlőség* tudata szétszálazhatatlanul összekeveredett a „kaporj kurta szocializmus” antiszolidáris módon jellemromboló valóságával. Jól esett hangoztatni és hallani, hogy minden a miénk, mert hiszen tudtuk, hogy valójában semmi nem a „miénk”, (úgy is bántunk mindenre!) - közben mindenki hallgatott mindenről, a *nagy csalás* összefogott bennünket, pontosan addig, amíg e csalás „lenyelésének” az ellenértékét meg tudta adni Kádár János rendszere. Akkorra kiderült, hogy semmi más nem fog össze bennünket.

Tradícióörzés és modernizáció kívánatos egyensúlya bilent meg egy hatalmi szempont vezérelte manipulációval terhelt folyamatban, ezért aztán a vágyott modernizációnak leginkább csak a magatartászavarok jelezte vadhajtásai szaporodtak el. A Kádár-rendszer politikájának „teoretikus” alapvetése ugyanis a hatalom „veleszületett” tudati csapdájának feloldási törekvésén nyugodott. Idősebbek, vagy a korrall foglalkozók emlékezhetnek az 1957 januárjától elszabadult ideológiai hadjárat során - igazodván a nemzetközi munkásmozgalom frazeológiájához - fő veszélyként a „burzsoá revizionizmust” emlegették a legtöbbit, de amitől a hatalom a *leginkább* félt, az az általa nacionalizmusnak nevezett jelenségegyüttes volt (ld. például a „nemzeti kommunizmus” és a revizionizmus összefonódottságát bizonygató akkori dolgozatokat). 1956 ősze egy életre főbekelőntő tanulság lett Ká-

dór János számóra, aki természetesen *pontosan tudta*, hogy ama két hétben az utca, a *nemzet forradalma* zajlott, s nem az értelmiségé (bármekkora volt is a katalizátori szerepe), de még csak nem is a párté. A magyar függetlenségi tradíció szovjet- és kommunistaellenes ételtől való félelem a rendszer egész történetében meghatározó lett, Magyarország volt tán az egyetlen szocialista állam, ahol nem létezett „hivatalos” nacionalizmus, ahol a vezetés szorult helyzetében is mindig óvakodott a „nemzeti kártya” kijátszásától. A csapda „másik ága” a fölöttébb fogyatékos nemzeti és társadalmi *legitimáció* pótlási szükségének folyamatos kényszere volt. Úgy kellett hát megszabadulni (természetesen szívós „ideológiai nevelőmunkával”) a „nacionalizmus” emocionálisan is determinált, a forradalom morális emlékéét idéző ideológiájának a csírától is, hogy közben lassan elhitessék a társadalommal, hogy az „új” vezetés a nemzet lehetséges legjobb kormánya. Fogas feladat volt, de - mint az ország későbbi állapota a bizonyosság reá - sikerült megoldani. A „nacionalizmussal” együtt - többek között a közelmúlt bevallhatatlansága, földolgozhatatlansága miatt - a nemzeti tudat erkölcsi alapjait is sikerrel verték széjjel, s a fogyasztás lehetőségének örvendő társadalom nagyobbik része is boldogan elfogadta az új rendet a magáénak.

A fizikai és a szellemi megtorlást követően (de már azzal párhuzamosan is!) ennek a „politikának” a lényege az volt, amit Nagy László a költészet nyelvén oly időtálló érvénnyel megírt a *Menyegzőben*. A magyar társadalmat ugyan nem egy szírfokra állították ki szemforgatás ünneplő szándékkal, hanem az történt, hogy például a nemzeti tudat reprezentáns képviselőinek tudott kiválóságokat (Kodály Zoltánt, Illyés Gyulát, Németh Lászlót és másokat) az állandóan hangoztatott elismerés és megbecsülés hangján (díjak, meghívások a pártkongresszusokra, közös fotó az első emberrel - hadd lássa a nép, hogy végül is „velünk” vannak ők) arra a helyre igyekeztek szorítani, ahol a munkásságukban lévő legfontosabb összetevők már nem hatásosak. (Pl. pontosan azokról a dolgokról nem beszélhettek nyíltan, amelyeket a nemzeti tudat épen tartásának az érdekében a legfontosabbnak tartottak.) Álszent módon cinikus történeíró volt ez, karöltve a szellemi élet egyes csoportjainak egymás ellen való kijátszásával. A közös emlék - a forradalom - értékfőntartó-értékmegújító lehetőségének gyors szétporlásával a történelem által régtől a fejekbe csempészett, s most folyvást kívülről is erősített kölcsönös gyanakvás segített - máig segít! - életben tartani a Kádár-rendszert, a tudatunkban is. Gondoljuk meg: például amikor ma „népiek” és „urbánusok” egymást vádolják haszonleső megalkuvásokkal, voltaképpen azt

tesszük, amit Aczél György akart, hogy tegyünk, csak - süketek lévén a saját süketségünkre is - nem vesszük észre.

Az szabadabb, a könnyebb élet lehetőségét megízlelő, s így - ahogy Kádárék el is várták tőle! - a politikai és a szellemi élet dolgaival nem foglalkozó társadalom mindezeket a folyamatokat már néha önveszélyesen önelégült közömbösséggel szemlélte. A történelem, a tradíció nem foglalkoztatta, gyarló módon még azt is elhitette magával, hogy Kádár 1956-ot tagadva, tulajdonképpen '56 törekvéseinek egy részét valósítja meg. A szellemi és erkölcsi integritásukat hajlíthatatlan módon őrző Bibó Istvánok, Ottlik Gézák senkit nem érdekeltek. A forradalom és a leveretés nemzetragasztó tanulsága így nem hogy nem szívódhatott fel, de jelenléte egyenesen idegesítően zavaró lett volna, szépen alakulató „közmegegyezésben” mindkét fél számára. *Ezért e történelmi korszak igazi drámája valójában a dráma hiánya, vagyis a dráma elhárítása volt, alig pár esztendő fáziskésés-különbséggel.* Ez a nemzeti értelemben vett katarzishány az oka annak, hogy ma - a személyes karrier vallássá válásának beköszöntével - süket vagy dühödtt részvételenességgel nézünk egymásra, és - az előnyserzés lehetséges módozataira sandítván - üres tekintettel a jövőre. Az 1956 tagadására épült Kádár-rendszer megteremtette azt a tudati alapot, amelyre úgy borulhatott rá az *öt látszólag tagadó új világ*, hogy abban a forradalom jellemformáló erejének egyszerűen ne lehessen helye. A „pozitív gondolkodás” ma szorgalmazott formájához ugyanis semmi szükség visszafelé is (!) tekintő valóságára.

Babits Mihály nevezetes esszéjében (*Az írástudók árulásá*) úgy fogalmazott, hogy „az igazság szellemének az életben maradásáért az írástudók a felelősek”. Kesergő meditációnk végére érve tán föltehető a kérdés: ha már - hitem szerint - az elmúlt rendszer semmiféle öncsalásra valló egyrészt-másrészt okoskodással nem mentegethető, akkor vajon a népszolgálatban vállalt szerepüket hűséggel őrző szellemi nagyságok részleges kompromisszumain, vagy a félelem és a jobb élet ígéretének csapdájában is erkölcsileg is megroggyant társadalmon illik-e ma|dan kezdeni a számonkérő meditációt, avagy elsősorban *mai önmagunkon*. Mert „az igazság szellemének az életben maradásáért” hiába tesznek meg mindent az írástudók - egy Nagy László, egy Hajnóczy Péter, vagy egy Latinovits Zoltán szinte másról sem beszélt, mint e *nagy csalásban* való gyarapodó vegetálás jellemet rothasztó veszélyéről -, ha mi, a címzettek - elveszítvén a szembenézéshez multhatatlanul szükséges emberi és történelmi érzékenységünket (amire éppen 1956 taníthatott volna meg leginkább bennünket!) - már a figyelmeztető szót is valamiféle idegesítően avított szólamnak tudjuk csak hallani.

